

Megjegyzések az erdélyi usak szőnyegekhez

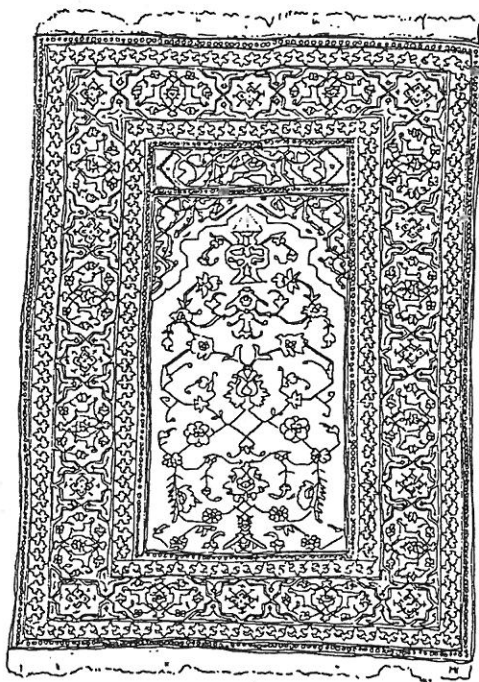
Másfél évtizede annak, hogy személyesen ismerhettem meg Törökországot, népét, kultúráját, művészetét, iparművészetét, és szőnyegművészetét. Ennek eredményeként szerencsésen ötvözhettem a Törökország iránti tiszteletemet és érdeklődésemet hivatásommal, amely erős szálakkal kötődik a kisázsiai és közel-keleti kézművességhez, pontosabban az e területeken részben a nomádok, részben a falusi kézművesek, nem kevésbé az uralkodói műhelyekben, művészek által tervezett, majd kivitelezett szőnyegekhez.

Magyarországra az elmúlt évszázadokban számos, főként anatóliai textília, értékes szőnyeg került az erdélyi, felvidéki kastélyokba, palotákba, templomokba. E szépséges darabok egy része ajándékként, nagyobb részük azonban megrendelésre, kereskedelmi úton jutott hazánk területére. A történelem viharaiiban számos darab elpusztult, de sok ritka példány megmaradt az utókorra, így például a szinte csak Magyarországon, nagyobb számban Erdély területén található, 16-18. századi ún. erdélyi usak szőnyegek.

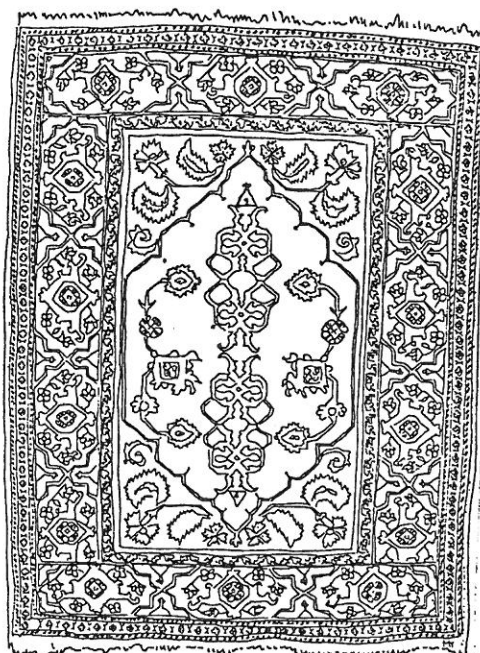
Kutatási témám keretében - 1991 óta - vizsgáltam meg múzeumaink (a Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a pécsi Janus Pannonius Múzeum) egyik jellegzetes szőnyeg-típusát, a fentebb említett usak szőnyeget. Ezeket a jellegzetes motívumú csomózott szőnyeget Uşak városában és környékén szőtték a 16. század vége, 18. század eleje közötti időszakban. Bordürrmotívum-elemeik alapján e szőnyegek három főbb csoportba sorolhatók. Az általam vizsgált, esetenként konzervált sző-

nyegek mintaelemeinek változása (fejlődése) véleményem szerint meghatározza készítési idejük kronológiai sorrendjét is. Eszerint az első csoportba sorolhatók azok a 16. század végi, 17. század eleji usak-szőnyegek, amelyeknek bordürrészében nyújtott, tízszögű medailonok között nyolcszögű medailonok helyezkednek el (1. az 1. számú ábrát); a szőnyeg középmezőjében ún. váza- vagy mecsetlámpa motívum látható. A második csoportba a 17. század közepe/vége körül készült szőnyegek sorolhatók, amelyeken a bordürrész — az előző csoporthoz viszonyítva — egyszerűsödött, csupán a tízszögű, nyújtott formájú medailonok (1. a 2. számú ábrát) maradtak meg, a középmezőben a váza- vagy mecsetlámpa motívum mellett megjelent a „kis usak szőnyeghez” hasonló, medailonos szerkezet; később a medailon kisebb méretűvé vált. A harmadik csoportba tartoznak a 17. század végi, 18. század eleji darabok, amelyekre az a jellemző, hogy a korábbi, kétféle bordürr-típus megszűnt, helyette megjelent a nyolcszögben szerkesztett, virágmotívumos rozetta (1. a 3. számú

1. ábra

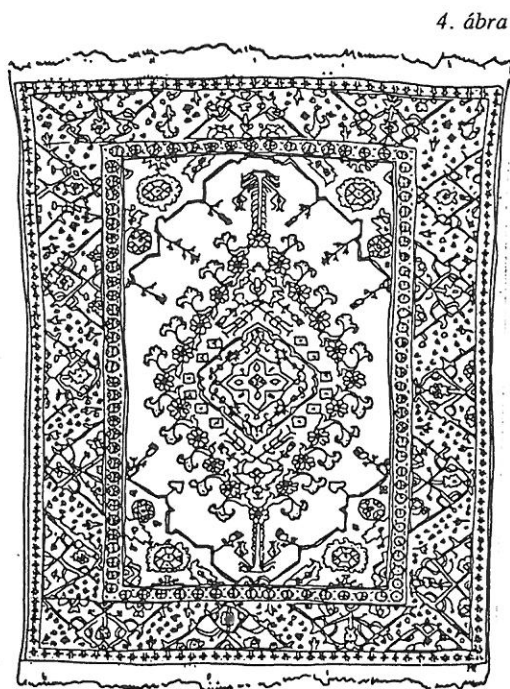
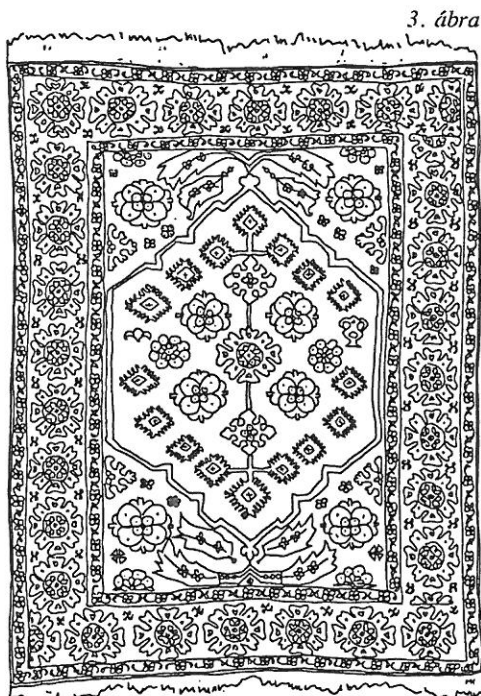

2. ábra

ábrát) és a reciprok elrendezésű (l. a 4. számú ábrát), háromszögekbe komponált, stilizált motívum; a középső váza- vagy mecsetlámpa motívuma is megszűnt, csupán a medailonos kompozíció maradt meg.

A vizsgált szőnyegek oldalszél-szövés készítményének könnyebb megértését segíti elő az első és a második csoportba tartozó szőnyegek „kötésrajzát” mutató ábra (l. az 5. számú ábrát). Az általam vizsgált szőnyegek ún. vetülékfonalai minden esetben vörös színűek voltak, az oldalszélek pedig sárga vagy zöld színű fonalból készültek. Ez a jellegzetes szélszövési mód a korai erdélyi típusú usak szőnyegekén kívül — eddig — csak néhány 17. századra datált, a bordűr részben reciprok elrendezésű, gránátalma motívumos, ún. herati mustrájú „gördesz” imaszőnyegen, valamint egy 16-17. századra datált, Lotto-típusú

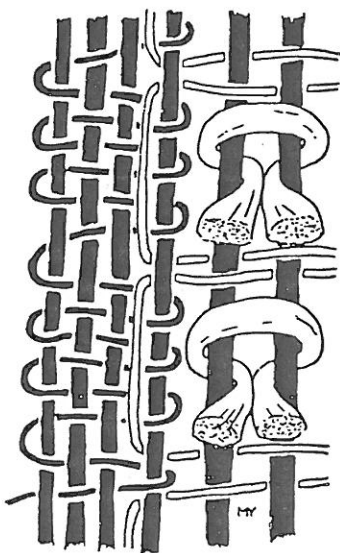
szőnyegen fordul elő. Ezeknek az erdélyi és utóbb említett szőnyegeknek az a közös vonása, hogy valamennyien azonos időben készülhettek Anatóliában (Uşak és környékén), amit alátámasztanak több éves vizsgáló-

dásaim eredményei is. A kötésrajz (szövés technika) szerint szőtt korai erdélyi-, usak-, gördesz-, Lotto-típusú szőnyegek ugyanazon régióban, netán egy műhelyben vagy annak hatása alatt készülhettek.

Érdekességgként említem meg, hogy Uşakban több szőnyeges dinasztia leszármazottjával is beszélhettem, akiknek az általam említett szövéstípusról nincs tudomásuk.

Mátéfy Györk

5. ábra

Eseménynaptár

Szeptember 7-11. között Latorcai János ipari miniszter Tahir Köse ipari és Veyssel Atasoy energetikai miniszter meghívására Törökországban tartózkodott. Részt vett az Izmiri Vásár megnyitóján, majd Ankarában és Isztambulban tárgyalt.

Október 19-22-ig Magyarországon járt Ismet Binark, a Török Állami Levéltárak főigazgatója. Egyezményt írtak alá a Magyar Országos Levéltár és a Török Állami Levéltárak közötti együttműködésre. A kutatók számára nagy fontosságú egyezmény többek között lehetőséget biztosít levéltári anyagok cseréjére és szakemberek kölcsönös látogatására.

November 6-án országmellékletei sorában a Magyar Hírlap török számat adott ki a köztársaság kikiáltásának 70., illetve

Atatürk halálának 55. évfordulója alkalmából: „Törökország, Eurázsia hídjá” címmel.

December 1—4 között Mádl Ferenc művelődésügyi miniszter vendége volt Fikri Sağlar Török kulturális miniszter. A budapesti megbeszélések után pécsi és szigetvári látogatásra is sor került (bővebben l.: „Atatürk szobor avatása Budapesten” című cikkünket).

December 9-én Karinthy Ferenc: „Gellérthegy Álmok” című darabjának díszelőadását tartották Ankarában. Ezen — Fikri Sağlar meghívására — részt vett az író fia, Karinthy Márton, valamint Baranyiné Hajdú Hedvig, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium képviseletében, illetve Gál Tímea és Dávid Géza, a Magyar-Török Baráti Társaság vezetőségének tagjai.

Oszmán-török szőnyegek Keszthelyen

Távoli, izgalmas világ színpompás alkotása a keleti szőnyeg. Ez a vonzó iparművészeti ág a nomád pásztortársadalom keretei között született, és csak később lett önálló, városi kézműves mesterség. A szőnyegművészet történetében a török népek jelentősége közismert, és nem egy kutató szerint magát a szőnyegcsomózás technikáját is közép-ázsiai törökök fejlesztették ki. Sajátos csoportot képeznek az anatóliai, a szeldzsuk és az oszmán szőnyegek.

Kevesen tudják, hogy világviszonylatban a második leggazdagabb oszmán-török múzeumi szőnyeggyűjtemény Budapesten van. Ez nem véletlen. Az elmúlt évszázadok folyamán rendszeres kapcsolatban állunk török népekkel — hol békés, hol háborús viszonyok között. Szőnyegművészetünkkel is — már a középkor folyamán — megismerkedtünk. A múzeumokban, magángyűjteményekben őrzött tárgyi emlékek mellett levéltárak poros iratai — inventáriumok, hagyatéki, hozomány leltárak, árszabások stb. — is bizonyítják, hogy a török szőnyegek nálunk keresett portékák voltak, és a régi magyar otthonok díszítésében, különböző családi és társadalmi események pompájának fokozásában milyen jelentős szerepet töltöttek be.

1993. szeptember 24-én a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban „Az oszmán-török szőnyegművészet” címmel kiállítás nyílt. A kiállítást Bedrettin Tunabaş úr, a Török Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete nyitotta meg.

A kiállításon a budapesti Iparművészeti Múzeum török szőnyeggyűjteménye látható, amely az isztambuli Török és Iszlám Művészeti Múzeum anyaga után a legjelentősebb. A gyűjtemény teljes egészében (176 darab) most került először nyilvánosság elé. A világhírű példányok mellett számos olyan szőnyeg is látható, amely még sohasem volt kiállítva. A bemutatott tárgyakon keresztül a látogató a 15. századtól a 19. századig ötszáz év oszmán-török szőnyegművésze-

tével ismerkedhet meg. A szőnyegek díszítése — az oszmán törökök szigorú szunnita hagyományainak következtében — stilizált növényi elemekből, geometrikus formákból, szimbolikus ábrákból tevődik össze. A korai darabok végtelenül ismételhető, illetve ismétlődő mintázatúak, majd a 16 - 17. századi darabokon — perzsa és arab hatásra — előtérbe kerül a koncentrikus kompozíció. A kiállított tárgyak jelentős része — a napi ötszöri kötelező áhitatosságnál használt — imaszőnyeg, amelynek középmezejét, a dzsámikban Mekka irányát (kiblát, törökül kiblét) mutató imafülke (mihráb) rajza díszíti.

A kiállításon a legnagyobb számban képviselt — kisebb-nagyobb műhelyekben készült — kézműves munkák mellett nomád szőnyeget és néhány, a szultáni manufaktúrában szőtt darabot is láthatunk.

A szakirodalom a szőnyegek készítési helyéről, jellegzetes rajzáról, egy-egy festőről, aki képeire török szőnyeget festett, vagy például egy vidékről, ahol nagyobb számban fordulnak elő, nevezett el egy-egy rokon stílusjegyeket mutató szőnyegcsoportot. Így a kiállításon többek között „Uşak”, „Ladik”, „Gördesz”, „Konya”, „madaras”, „golyós”, „Crivelli”, „Memling”, „Holbein”, „erdélyi” stb. szőnyegek szerepelnek.

A Helikon Kastélymúzeum a Festetics kastély tíz reprezentatív termét bocsátotta a kiállítás rendelkezésére. Dr. Czoma László igazgató, országgyűlési képviselő jelentős anyagi áldozattal biztosította a magas muzeális értéket képviselő szőnyegek szakszerű kiállítását. A Helikon Kastélymúzeum a kiállításához magyar és angol nyelvű, minden egyes darabot színesen reprodukáló katalógust ad ki, amely egyúttal az Iparművészeti Múzeum szakkatalógus sorozatának első kötete lesz. A kiállítást e sorok írója rendezte.

Batári Ferenc

A török kor Magyarországon*

Az oszmán birodalom magyarországi jelenléte másfél évszázadot ölel fel. Számos történeti megközelítése van, de általánosságban az 1526-os mohácsi csatavesztéstől Buda várának 1686-ban történt visszafoglalásáig terjedő időszakot tartjuk „török kornak”.

Sajátos módon irodalmi és köznapi ismereteink a török korból leggyakrabban a hódítás első 50 évével kapcsolatban, illetve az ország visszafoglalásának utolsó éveiről vannak. A közbeeső majdnem teljes évszázad — a béke éveinek kora — szinte homályba vész. Ha Magyarországon ma megkérdezzük egy átlagembert, hogy mondja el, mit tud a török korról, akkor végvári csatákról, ostromokról, janicsárokról és néhány korabeli uralkodóról, hadvezérről fog említést tenni.

Nem kapnánk választ viszont egy nagyon fontos kérdésre: hogyan éltek akkor az emberek.

A török hódoltság állam- és jogrendje Magyarországon

A török hódoltság fogalma Magyarországnak az oszmán birodalom fennhatósága alá tartozó részét jelöli. E terület határai koronként változók voltak. Nem volt a mai értelemben vett határvonala, lényegében a két, illetve a három katonai tömb mindenkor erőegyensúlyának megfelelően alakult. Az állam- és jogrend így a városok, várak és települések vonzáskörére terjedt ki. A szembenálló felek között pedig egyféle „senkiföldje” alakult ki, mely rendszerint elnéptelenedett, főként azért, mert ahová a katonai, vagy a polgári közigazgatás hatása nem ért már el, ott a magyar, német, török katonaság egyaránt szabadon garázdálkodott, fosztogatott.

A török közigazgatás Magyarországot kormányzóságokra (vilájetek), valamint „megyékre” (szandzsákok) osztotta fel. A vilájeteket a beglerbég, a szandzsákokat a szandzsákbégek irányították. A pasa kormányzati munkájában tisztviselői tanácsadó testületre, a dívánra támaszkodott. A vilájetekben a beglerbéggel együttműködve, de a Porta fennhatósága alatt dolgozott a pénzügyi hatóság, a defterdár irányításával. Ugyancsak a Porta nevezte ki a terület bíróját, a kádit. A kádi munkáját a jogképzett muftik segítették.

A hódoltsági területeken megmaradtak és tovább éltek az alsóbb szintű magyar közigazgatási szervek is. A nemesi vármegye ugyan megszűnt, de helyébe lépett az ún. „parasztvármegye”. A településeket és közösségeket választott bírák, vagy más előljárók, kapitányok, hadnagyok és tizedesek irányították.

A török kormányzat nem avatkozott be a települések gazdálkodásába. Nem zavarták az Alföld mezővárosainak életét sem, így sem törvényeiket, sem vallásukat vagy nyelvüket nem erőltették rájuk. Mindössze két területen tanúsítottak szigorúságot: katonai, valamint pénzügyi kérdésekben az oszmán birodalom könyörtelen volt.

A hódoltság vallási viszonyai

Az oszmán birodalomban a mohamedán vallás volt az uralkodó. Ma az iszlámot általában a „merevebb”, „türelmetlenebb” vallások közé szokás sorolni, holott ez alapjában véve nem igaz, bár mindig is voltak és lesznek szélsőséges irányzatai. Az iszlám ugyanis különbséget tesz a más vallások, nézetek között. A könyvvallással bírók és a pogányok, azaz gyaurok között. A török hatalom a vallási kérdésekben korát messze megelőző türelmet mutatott. A magyarországi kálvinista vallás, valamint a zsidóság túlélését a 16. és a 17. században az oszmán birodalom tette lehetővé a Kárpát-medencében. Bár a szerzetesrendek elsorvadtak, a római katolikus plébániák szabadon működhetek a hódoltsági városokban.

Ipar, kereskedelem

A török hódoltság nem nagyon kedvezett az ipar fejlődésének. Katonaállamról lévén szó, a fegyverkezéssel kapcsolatos iparágak művelését a meghódított területeken nem támogetta. Az egyéb iparágak fejlődését viszont az ország megosztottsága gátolta. Ennek ellenére számos területen virágzó ipar alakult ki a hódoltsági Magyarországon. A szabóipar ekkor élte reneszánszát (egyes kutatók szerint a magyar „Szabó” családnév nagy gyakorisága is innen származtatható), jelentős a bőrdíszművesség (pl. a szegedi papucs évszázadokon keresztül exportcikk), de tért hódít a török eredetű ötvösművesség is.

A kereskedelemben a jelentősebb hányadot a mezőgazdasági export jelentette, melynek ellentétét az európai és török iparcikkek képviselték.

Mezőgazdaság

A magyar mezőgazdaság fejlődését nem törte meg a török kor, így a rideg marhatartás és annak exportja, mely a 16. században is nagy jelentőségű volt, és később is évszázadokon keresztül a magyar mezőgazdaság egyik legnagyobb súlyú ágazata maradt.

A szántóföldi növénytermesztés is gazdagodott. A kukorica török közvetítéssel jutott el hozzánk, és a legmagyarabb növényt, a piros paprikát is a hódoltságban kezdték termeszteni. Jellemző, hogy a paprikatermesztés ma is a hajdani hódoltsági területén folyik.

Ugyancsak a török időkben kezdődött a zöldségtermesztés sajátos belterjes formája: a bulgárkertészet is.

Kultúra

A háborús idő nem kedvez a kultúrának. Inter arma silent musae. Mégis volt egy sajátos műfaj: a végvári költészet, melyet ez a kor hívott életre. Elég, ha csak három nevet em-

* VIII. osztályos tanuló írása

lítünk: a 16. században Tinódi Lantos Sebestyént és Balassi Bálintot, a 17. században pedig Zrínyi Miklóst.

A török kultúra adta a magyar zenei életnek két igen jellemző hangszerét: a tárogatót és a kobozt.

Későbbi kapcsolataink

A török háborúk múltával a két nép között igen szoros barátság alakult ki, mely mind a mai napig tart. Elegendő csak arra emlékezni, hogy az elmúlt évszázadok során, ha magyar ember társadalmi, politikai okokból emigrációba kényszerült, Törökországban mindig menedéket talált: Thököly, Rákóczi, Kossuth és szabadságharcuk sok-sok vezetője, katonája, híve.

A török-magyar barátság és együttműködés persze nemcsak egyoldalú, nemcsak kaptunk, de adhattunk is. Tóth Ferenc szervezte meg a modern török tűzérseget a 18. században. Ugyancsak magyar volt Ibrahim Mütefferika, a török nyomdászati megalapítója. Legismertebb viszont mindannyiuk közül Széchenyi Ödön, aki létrehozta Törökország első tűzoltóságát a 19. században. De a sor folytatható lenne napjainkig. Ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi kapcsolataink igen kiterjedtek, a kultúráról és a művészetekről nem is szólva.

A magyarországi török építészet emlékei érdekes színfoltot jelentenek. Budapesten például négy fürdő, közülük három ma is működő, török eredetű. De sorolhatnánk még az érdi és az egri minareteket, a pécsi dzsámit, vagy a szigetvári, a budavári és a rózsadombi türbékot, síremlékeket.

Jolánkai Rita

A török-magyar kapcsolatokról

1993. november 2—9. között a kappadókiai Avanos város polgármestere, H. Seyhan Duru és Osman Fatih Ertik, a Török Szociáldemokrata Párt országos tisztségviselője tartózkodott Magyarországon. A látogatás fő célja a testvérvárosi kapcsolat felvétele Szentendrével. A küldöttség látogatást tett Egerben is, Budapesten pedig Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere adott ebédet a vendégek tiszteletére.

1993. november 15—19. között a török Ipari Minisztérium tíz tagú küldöttsége járt hazánkban. A küldöttség tagjai között volt a trabzoni és a çankırı-i váli, továbbá a trabzoni és a çankırı-i szervezett ipartelepek igazgatói, Aydın város Kereskedelmi és Iparkamarájának vezetői, valamint minisztériumi tisztségviselők.

A látogatás célja a magyarországi ipartelepek, ipari létesítmények környezetvédelmi viszonyainak és berendezéseinek tanulmányozása volt, továbbá a Magyarországgal való ismerkedés. A küldöttség a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, valamint az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium vendégeként tartózkodott hazánkban.

A „Keletkutatás” Mándoky István emlékszám

A hazai orientalisztika egyetlen magyar nyelvű orgánuma, az 1986 tavaszán újraindult s azóta évente kétszer rendszeresen megjelenő „Keletkutatás” című folyóirat legutóbbi, 1993 őszi számát a tavaly oly korán és váratlanul elment Mándoky Kongur István turkológus emlékének szentelte. Minthogy a füzet 174 oldalán sorakozó csaknem valamennyi írás turkológiai indíttatású, érdemesnek látszik kedvcsináló gyanánt röviden bemutatni őket.

Ágoston Gábor nemes pátoossal átszőtt életrajz-életmű bemutatásával búcsúzik a barátától és kollegától, Mándoky Kongur István tematikus, csak a

fontosabb munkákat tartalmazó bibliográfiáját is nyújtva.

Baski Imre az egykor Rásonyi László által gyűjtött török személynévanyagból közöl mutatványokat, egy csokorba szedve az összetartozó neveket, többnyire feltüntetve értelmüket.

Birtalan Ágnes a magyar-mongol expedíció (1991—1993) által lejegyzett vadászdalok közül egy ojrát és egy darab ének szövegét teszi közzé.

Dávid Géza a Temesvári ejálet 18. századi történetéhez fűz új, elsősorban népesedéstörténeti adalékokat.

Dávid Zoltán azt vizsgálja, hogy a török háborúk pusztításainak felméréséhez mely források a legalkalmasab-

bak, s arra irányítja rá a figyelmet, hogy a „deserta” megjelölés mögött korántsem húzódik meg mindig tényleges elnéptelenedés.

Ecsedy Ildikó kínai eredetű méltóságnevek nyomába szegődött a türk birodalom területén.

Erdélyi István az ázsiai hunok településeivel kapcsolatba hozható ásatások közül főleg az Ivolgai földvár feltárása mellett időzik, míg a többiekéről rövidebben szól.

Fodor Pál olyan török beszámolókat fordított le és értelmezett, amelyek Lip-pa 1551-ben bekövetkezett elfoglalásakor keletkeztek.

Gyarmati Imre a török csillagnevek rétegei közül — példákkal illusztrálva — a belső keletkezéseket, a tükörfordításra visszavezethetőket és a jövőbennek tekinthetőket különíti el egymástól.

(Folytatás a 12. oldalon)

Utazzon

az Omnibusz Utazási Irodával

Törökországba!

Irodánk a törökországi utazások specialistája!

*Kérésére segítünk megtervezni
és előkészítjük nyári törökországi utazását.*

*A február elején megjelenő programfüzetünkben megtalálja
a török riviera gyöngyszemei (Alanya, Antalya, Kúsadasi
és Kemer) csodálatos szállodáinak címét és adatait.*

Tervezzük törökországi körutak szervezését is.

Keresse irodáinkat!

Irodáink címe:

Budapest, Blaha Lujza tér 3.; tel.: 138 48-67

Cegléd, Szabadság tér 5.; tel.: 06 22 311-672

A „Keletkutatás”

Mándoky István emlékszáma

(Folytatás a 11. oldalról)

Hazai György az orhoni türk feliratok megfejtésének 100. évfordulójára emlékezik.

Heryk Jankowski a dobrudzsai török-tatár nyelvi kölcsönhatás főbb jellegzetességeit tárgyalja.

Kakuk Zsuzsa azokat a krími találós kérdéseket tárja az olvasó elé, amelyeket Kúnos Ignác gyűjtött 1915-ben az esztergomi fogolytáborban.

Péri Benedek egy 16. századi csagatáj krónikában bukkant Mihammad Sajbáni kán három versére, melyek azért érdemelnek külön figyelmet, mert — a szokástól eltérően — keletkezési körülményeikre is kitértek lejegyzésükkor.

Sárközi Alice egy kétnyelvű (mongol és tibeti), még a lamaista kor gyakorlatát tükröző mongol halotti szertartáskönyvet ismertet.

Torma István szubjektív hangvétellel idézi fel Mándoky Kongur István utolsó, 1991 októberi törökországi utazását.

Yamaji Masanori a japán kultúrtörténet egy sajátosságának, a test és a lélek edzését szolgáló sugjó rendszernek a megértését elősegítendő tekinti át annak főbb fogalmait és vallási-filozófiai hátterét.

Dávid Géza

(A „Keletkutatás” ezen száma és korábbi kötetei megvásárolhatók a Kőrösi Csoma Társaság titkárságán: Budapest, Múzeum krt. 4., B. épület I. em. 213.)

TÖRÖK FÜZETEK

a Magyar-Török Baráti Társaság időszaki lapja

Szerkesztőbizottság:

Dávid Géza, Puskás László, Szmilkó Györgyi, F. Tóth Tibor

Felelős szerkesztő: F. Tóth Tibor

Tervezés, tipográfia: Takács István

Levélcím: Szmilkó Györgyi 1361 Budapest, Pf. 6.

Fax: 117-94-53; 117-27-19

Terjeszti az MTBT díjmentesen, a tagjai részére.

HU ISSN 1217-6141